

Eesti oma e-raamat

Kairi Felt, Eesti Rahvusraamatukogu kogude arenduse osakonna juhataja, e-kogude peaspetsialist

Eesti e-raamatute tootmise edukaks alguseks võib lugeda 2011. aastat. Nüüd saavad lugejad end kurssi viia, mida e-raamat endast kujutab, kust seda hankida ja kuidas lugeda.

Eesti Digiraamatute Keskuse kodulehel aasta tagasi reklaamitud „e-raamatute revolutsioon” on asendunud rahumeelse tõdemusega, et e-raamatud ootavad lugejat hiirekliki kaugusel ning on alati soodsamad paberraamatust. Uuendustega kaasa läinud raamatusõpradele on pikal lennureisil või sunnitud haiglasoleku ajal saanud harjumuspäraseks lapata oma e-lugerites ja nutitelefonides isiklikku e-raamatukogu. Laua- või sülearvuti austajad kasutavad eestikeelsete e-raamatute laenutamiseks Tallinna Keskraamatukogu uut ELLU-keskkonda, tartlased võivad uhkeldada linnaraamatukogust paariks nädalaks laenatud e-lugeritega. Teadusraamatukogud kavandavad ümarlauaarutelul koos raamatutootjate ja kultuuriministeeriumi esindajatega edasisi IP-põhise raamatukasutuse suundi ning vaevad autoriõigustega seotud küsimusi. Selgitatakse maailmas pakutavaid laenusüsteeme ning peetakse aru sundeksemplari seaduse muudatuste üle. Liiguvad ideed hankida koolidele kohustusliku kirjanduse riigilitsentsid ja teha lugemine kõigile õpilastele veebi kaudu tasuta kättesaadavaks. Julgemad mõtleavad kooli kaasa tassitavate õppevahendite asendamisest riigi rahastatavate e-õpikute ja e-töövihikutega.

Mis on e-raamat?

Fantaasial vabalt lennata lastes tundub, et kogu lugemismaterjali on võimalik teha ka elektrooniliselt kättesaadavaks. Samal ajal on kindlasti inimesi, kellele tundub e-raamatu kui mõiste sisu segane. Tavalugejale ei aita mõistmiseks palju kaasa seletus raamatukoguterminoloogiast: „e-raamat on litsentsi alusel kasutatav või vaba juurdepääsuga digitaalteavik, milles on ülekaalus otsingut võimaldav tekst ja mis on trükitud raamatu (monograafia) analoog”. Vikipeedias antud seletus „e-raamat on tekst või monograafiline teos, mis on tehtud kättesaadavaks elektroonilisel kujul” on tunduvalt mõistetavam. Samuti on vikipeedia nõus e-raamatuks tunnistama juttu, mis on saadetud e-postiga või tehtud kättesaadavaks ükskõik millise tekstitöötlusprogrammi vahendusel.

Kokkuvõttes on e-raamat fail või failikogum ning seda võib välja anda koguni mitmekümnes formaadis. Samamoodi kui tavaraamatule saab iga e-raamatu kirjastaja hankida kõigile erinevaile vorminguile ka unikaalse rahvusvahelise standardnumbri ISBN, mis võimaldab oma raamatut teistest eristada. See on kindlasti abiks raamatu reklaamimisel andmebaasides ja aitab kaasa müügitulemuse paranemisele.

Soovija saab hankida e-raamatuid nii tuntumais (epub, pdf, html) kui ka vähem levinud (txt, lit, mob, azw, xml) formaatides. Enim kuulsust kogunud epub on Rahvusvahelise Digitaalse Kirjastamise Foorumi (IDPF) väljatöötatud standard e-raamatute sisu ümbervormindamiseks, võimaldades optimeerida teksti kuvamist erinevates e-raamatu lugerites. Kes raamatu lugemise asemel eelistab kuulamist, saab eestikeelsed mp3-failid osta aadressilt kuula24.ee. Rahvusraamatukogu digitaalarhiivi DIGAR kaudu ja Eesti Pimedate Raamatukogu vahendusel on edaspidi plaanis vaegnägijaile kuulatavaks muuta ka uute trükiraamatute mp3-formaati teisendatud failid. Neidki võib elektroonilisteks raamatuteks nimetada.

E-raamatute kopeerimiskaitse

Suur probleem on e-raamatu levitamine ja piraatlus. Siin tulevad appi mitmesugused kopeerimiskaitsete, millega iga kirjastaja oma toodangut kaitsta püüab. Valida saab kahe suuna vahel – kas raamatu „vesimärgistamine” ehk sotsiaalne DRM (*Digital Rights Management*) või mõni kindlamat kaitset tagav tarkvaralahendus (näiteks Adobe DRM). DRM kui digiõiguste haldus ei olene failiformaadist ning näiteks epub-failile võib olla tootjate ja vahendajate poolt lisatud erinevaid kaitseid.

Eestis lisavad raamatufaili ostja andmetega vesimärgi näiteks Eesti Digiraamatute Keskus ja Digira. Sel juhul on raamatu eksemplar küll vabalt levitatav, kuid selle sõpradele edasisaatmine või Facebooki ülespanek jääb faili ostja südametunnistusele. Vastutusest ei vabasta vähene kursisolek autorikaitse seadusega – raamatu veebi panijat on lihtne tuvastada. Sotsiaalne DRM kui odav turvalahendus ei ole siiski kõigi kirjastajate hulgas populaarne, sest vesimärki saab raamatult eemaldada.

Teine võimalus, mida kasutab näiteks raamatutootja LibroCS, on eespool mainitud Adobe DRM. Selliselt kaitstud raamatu puhul on tegemist krüpteeritud failiga, mis vajab kasutamiseks Adobe Digital Editions tarkvara. Autoriõigusi tugevalt kaitsev „hard DRM” ei lase faili ühest seadmest teise ringi tõsta ning ostetud raamat avaneb ainult autoriseeritud arvutis ja lugeris. Adobe-lahendus takistab füüsiliselt loetavate eksemplaride levitamist ja selle lahenduse eemaldamiseks on vaja põhjalikumaid IT-alaseid teadmisi. Kui lisada Adobe DRM-i pakutav võimalus aeguva litsentsi kehtestamiseks – pärast kirjastaja või raamatumüüja määratud aega e-raamatut enam kasutada ei saa –, on selge, miks enamik suurkirjastajaid eelistab turvalist Adobe-kaitset ning sellest on kujunenud rahvusvaheliselt tunnustatud standard.

Käibemaks

Kopeerimiskaitsest sõltumata on iga raamatutootja huvi oma e-raamatuid müüa ja kasumit teenida. Paraku on e-raamatute leviku takistuseks käibemaks, mis annab kogu Euroopa Liidus eelise paberraamatute väljaandjatele. Teadaolevalt rakendub raamatule käibemaksuseaduse alusel 9-protsendiline käibemaksusumäär. E-raamat on seaduse silmis elektrooniline teenus (võrdselt raamatukogusse ostetava andmebaasiga), millele kohaldub 20-protsendiline käibemaks. Nii ei ole e-raamatu tootjail võimalik müüa oma toodangut mitu korda odavamalt kui ehedaid raamatuid, kuigi seda saaks teoreetiliselt palju väiksemate tootmiskulude tõttu teha. Hinnavahe on praegu ainult veerandi võrra e-raamatu kasuks. Nutikas raamatukirjastaja mõtleb siinkohal e-raamatu üleandmise viisile: lugeja jaoks CD-ROM-ile salvestatud raamat mahub Eesti Maksumaksjate Liidu arvates raamatu mõiste alla ja saab kohalike käivete puhul maksumääraks vaid 9 protsenti. Veebist sama raamatu allalaadimisel on aga tegemist taas elektroonilise teenuse ja 20-protsendilise käibemaksuga. Nii jääb Eesti kirjastaja jaoks ilmselt esialgu tulevikku aeg, kui Ameerika Ühendriikide ametivendade kombel teenitakse 15–20 protsenti raamatumüügi kasumist e-raamatute pealt. Ka epub-ajakirjade lugejaskonna kasvatamisel on küllalt mänguruumi.

E-raamatut saab nii osta kui ka laenata

Pooleteise aastaga on Eesti e-raamatu tegijail ette näidata hulk edusamme. Iga endast lugupidav veebi-raamatupood vahendab ka e-raamatuid ning Rahva Raamatu, Apollo ja Krisostomuse kodulehtedel olevad valikud täienevad usinalt. E-raamatuid müüb Elion ja kõrvale ei ole jäänud ka kirjastajad ise (Ersen, TEA jt). Ostja valib välja sobiva

raamatu, sooritab pangaülekanne ning saab veebilingi kaudu kohe ka vajaliku faili alla laadida.

Eelmisel aastal astusid e-raamatutega pika sammu lugejaile lähemale ka rahvaraamatukogud. Kevadel alustas kuue e-lugeri laenutust Tartu Linnaraamatukogu. Esialgu pakuvad e-lugeri küll valikut autoriõigustest vabadest raamatutest, kuid on näiteks A. H. Tammsaare teoste kohustuslikul lugemisel kindlasti oluline vastutulek noorele lugejale. Jaanuaris 2012 valmis esimene Eesti oma e-raamatute laenukeskkond ELLU, mis võimaldab Tallinna Keskraamatukogus registreerunud lugejail laenutada mitusada raamatut. Kuulda on olnud nurinat, et raamatuid saab kasutada ainult *online*-keskkonnas, sest soovitakse ka epub-e alla laadida ja isiklikus e-lugeri kasutada, seda aga raamatumüüjad harilikult ei luba.

Rahvusraamatukogu peab läbirääkimisi e-raamatute valmistajatega raamatute sund-eksemplaride loovutamiseks, et säilitada ka see osa Eesti kultuuripärandist digitaalarhiivis DIGAR. Lahendamist ootavad epub-raamatute arhiivile sobivasse formaati teisendamise tehnilised üksikasjad. Edaspidi saab nimetatud sundeksemplaridega tutvuda kopeerimist ja salvestamist välistaval spetsiaalsel arvutitöökohal.

E-lugeri

Kuigi hangitud e-raamatut on võimalik lugeda tavalise laua- või sülearvuti abil, eelistatakse puhkusereisile kaasa võtta mitusada raamatut mahutav e-luger. Selle toote algusaeg ulatub eelmisse sajandisse: esimesed e-lugeri Rocket ebooki ja SoftBooki näol valmisid juba aastal 1998. Esimesed e-lugeri tulid Eestis müüki e-raamatuid pakkuvates raamatupoodides. Nüüd saab soovija lugeri hankida ka kaubamajadest, arvuti- ja fotopoodidest, samuti tellida postimüügikataloogidest. Praeguse e-lugeri hind ei ole võrreldav 2010. aasta lõpus Eestis müüki tulnud esimeste versioonide omaga: hind on langenud tollaselt 3500–4500 kroonilt 100 euro kanti. Piiratud kasutusvõimaluste ja väiksema mahtuvusega seadme saab soovija hankida veel poole odavamalt.

Loomulikult on e-raamatuid väga mugav lugeda iPadiga, kuid paljudele võib takistuseks saada selle liiga kõrge hind.

Lugereid tutvustab internetis suur hulk videoid ja artikleid, kuid Rahvusraamatukogu püüdis lähtuda viie hangitud lugeri – BeBook One, Sony Reader, Nook, Cool-ER ja eReeder – isiklikest testimiskogemustest. Parimaks tunnistati Sony Reader, eeliseks seadme väiksem kaal, teistest lugeritest kiirem lehekülgede pööramine, head suurendusvõimalused ning täpne suumimine kaartide vaatamisel. Oluliseks peeti ka kirillitsa kuvamist, märkmete tegemise ning helifailide kuulamise võimalust. Loomulikult sobib kasutajale Sony e-ink ekraani silmasõbralikkus. Miinuseks loeti seadme kõrget hinda ning seda, et Rahvusraamatukogusse Dawsonera platvormil hangitud e-raamatud lugerisse salvestamisel ei avanenud.

Testijaile meeldis ka Nook – raamatut on mugav lugeda, mälumaht piisavalt suur ja kuvada saab kirillitsat. Miinusteks e-lugeri aeglus ja teksti märgistusvõimaluse puudumine (kuigi lugeril oli vastav funktsioon olemas). BeBooki puhul tõsteti esile eestikeelset menüüd ning raamatu formaadi muutmise võimalust. Samas oli luger raskem ja aeglasem ning teksti suurendamine ebamugav.

Uusim ja odavaim eReeder on saanud populaarseks soodsa hinna, kirillitsa kuvamise ja eestikeelse menüü tõttu, puudusteks aga läikiv LCD-ekraan, ebamugavad nupud, lugeri aeglus lehekülgede vahetamisel ja teksti märgistusvõimaluse puudumine.

Cool-ER-i, mida testiti esimesena 2010. aasta sügisel, võib nüüd uute tulijate kõrval konkurentsist välja arvata.

Inimesel, kes e-raamatut esimest korda e-lugeri loeb, tuleb arvestada, et raamatu lehekülg ei võrdu leheküljega lugeris. Nii võib leheküljenumbrite paigutus kohati tunduda suvaline, kui üks paberraamatu leht on lugeris 3–4 lehekülge. Lisades teksti suurendamisest tingitud eripärad, võtab e-lugeriga harjumine veidi aega.

Optimistlikult Eesti e-raamatute tulevikku vaadates tuleb hoida pöialt meie raamatutootjaile-vahendajaile – Digira, Eesti Digiraamatute Keskus, Libro CS, e-raamatukogu.com – ja kõigile uutele tulijatele ning oodata põnevusega, mida pakuvad lugemiseks kirjastused TEA, Ersen, Ilmamaa ning mida võib leida Elioni digikogust. Samuti jälgida lugerite ja nutitelefonide uusi kasutusvõimalusi. Kui pakutava e-raamatu valiku hulgas sobivat ei leidu, tasub alati külastada Rahvusraamatukogu digitaalarhiivi DIGAR aadressil digar.nlib.ee. Ehk ootab seal ligi 5000 tasuta pdf-formaadis raamatu hulgas just see üks ja õige.